

KÜRESEL ŞİRKETLERİN JEOPOLİTİK ETKİSİ

Beyzade NADİR ÇETİN¹

ÖZ

Küresel Şirketler, küresel ekonomide güçlü ve etkin oldukları gibi küreselleşme sürecinde siyasal düzlemde de güçlü ve etkin bir konuma erişmişlerdir. Küresel Şirketlerin kazandıkları bu etkin konum siyasal alanın kontrol, denetim ve düzenleme gücünü elinde bulunduran devletler ile küresel alanda oluşan etkileşimlerinin temelini oluşturmaktadır. Şirketler ve Devletlerarasında ortaya çıkan bu etkileşimler ise, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan ulus-devlet tartışmaları bağlamında; bazen ulus-devleti aşındıran bazen ulus – devlete güç katan ve ulus-devlet gücünden beslenen biçiminde gerçekleşen bir yapısal bir durumu beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, devletler ve Şirketler arasında küresel alanda gerçekleşen ilişkiler bağlamında ortaya çıkan jeopolitik etkileşimleri belirlemeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Küresel Şirket, Ulus – Devlet Tartışmaları

---

¹ Yard. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

GEOPOLITICAL EFFECT OF GLOBAL CORPORATIONS

ABSTRACT

The global corporations have achieved a powerful and effective position - as they already are in the global economy - in the political plane in the process of globalization. The effective position that the global corporations have achieved constructs the basis of the interactions between the states, which have the power of control, supervision and arrangement, and global field. These interactions, in respect of the discussions about nation-states that emerge parallelly with globalization, reveal an analysis of sometimes corroding the nation-states, sometimes making the nation-states stronger, and sometimes benefiting from the power of nation-state. The aim of this study is to reveal the geopolitical interactions that appear between the states and corporations in terms of global relationships.

Keywords: Geopolitics, Global Corporation, The Discussion of Nation-States

GİRİŞ

Ekonominin küresel düzeyde bir dünya ekonomisine dönüşmesi; sürecin egemen aktörleri tarafından dünyanın her köşesinde yürütülmesi gereken siyasal, kültürel ve ekonomik güç ilişkilerinin yeniden kurgulanmasını ve sürece uygun biçimde yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme sürecinde yeniden kurgulanan başat güç ve küresel otorite oluşturma stratejilerinin hedeflediği jeopolitik sahne, etkin bir aktör paydaş olarak ortaya çıkan küresel şirketlerin jeopolitik analizlerin temel analiz birimi olan devlet aktörü ile olan ilişkilerinin irdelenmesini gerekli hale getirmiştir.

Küreselleşme olgusu, zamanımızda yaşanan pek çok değişim ve dönüşümü, ortaya çıkan yeni kurumları, aktörleri, kuralları ve yeni sistemi anlatmanın temel referans noktası olmuştur. Bu süreçte; teknolojik, siyasal ve ekonomik çeşitli faktörlerin etkisi ile dünya; siyasal, kültürel, toplumsal, ekonomik ve çevresel değişimlere uğramıştır. Bu bağlamda, “küreselleşme; sermaye akışkanlığı, yatırımların, malların, hizmetlerin ve paranın küresel hareketliliği, ekonomilerin bütünleşmesi, kitlesel üretimden parça-başı üretime ve teknoloji yoğun üretime geçiş, iletişim ve bilişim sistem ağlarının varlığı, bilginin küreselleşmesi, ulus-devletin sönümlenmesi, uluslararası kurumların ya da çokuluslu şirketlerin küresel etkinliklerinin artması, küresel sivil toplumun ortaya çıkışı, küresel kimlik ve kültürün doğuşu gibi birçok gelişmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır” (Güzelsarı, 2008: 23-24). Castells (2008a: 367), günümüz dünyasında yeni ekonomik düzenin küresel bir niteliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, küresel ekonomi; “gerçek ya da seçilen bir zamanda tüm gezegen ölçeğinde tek birim olarak işleme kapasitesindeki bir ekonomidir”. Castells’e göre, kapitalizm her zaman; zaman ve mekânı aşmaya dair bir yayılım karakterine sahip olmasına rağmen; dünya ekonomisi, kapitalizmin sahip olduğu bu karakteri tam anlamıyla teknolojik yeniliklerin (daha çok iletişim ve enformasyon) tetiklemesi ve küresel kuruluşlar aracılığıyla ekonomide devlet kontrolünün kaldırılması ve ekonomide serbest bir pazar anlayışının oluşması için oynadıkları öncü rol etrafında örgütleyerek, ancak “yirminci yüzyılın geç

dönemlerinde gerçekten küreselleşmiştir”. Dünya ekonomisinin küreselleşmesi ile birlikte; kapitalizm de karakterine uygun bir biçimde küreselleşmiş ve ekonomik açıdan karakterine uygun bir ortama (mekâna) sahip olmuştur. Kapitalizmin küreselleşmesi beraberinde; sermayenin yayıldığı, üretimin küreselleştiği, finansal hareketlerin geliştiği ve emek hareketlerinin yoğunlaştığı bir ortamı getirmiştir. Kapitalizmin küreselleşmesi ise, devletler ile şirketler arasında gelişen; “karşılıklı bağımlı” (Keohane ve Nye, 1987), “simbiyotik” (Flint ve Taylor, 2014) ve “mekânsal örtüşmezliğe dayalı” (Murray, 1975) çeşitli ilişki biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu çalışmada küreselleşme sürecinin temel yürütücü aktörlerinden olan ve adına çokuluslu, ulus-aşırı/ötesi denen *şirketler* ile küresel ekonomik sistemde yürütücü rolünü hâlâ sürdürmekte olan diğer bir aktör olarak *devletler* arasındaki çeşitli biçimlerde işleyen ilişkilerin boyutları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ortak bir küresel alanda farklı güç yapılarını temsil eden devletler ve şirketler, bu ilişkileri esnasında birbirlerinin etki alanları içerisinde karşılıklı bağımlı bir ilişkiyi sürdürmektedirler. Şirketlerin, devletlerin jeopolitiklerine çeşitli biçimlerde etki eden bir güç haline geldiği varsayımını kabul eden bu çalışmanın amacı, adına çokuluslu, ulus-aşırı/ötesi denen şirketlerin, jeopolitiğe olan etkilerini teorik açıdan belirlemektir. Bu amaçla; jeopolitiğin klasik yaklaşımlarına bağlı olarak devletlerin, şirketler tarafından yürütülen ekonomik faaliyetler karşısındaki *aşınma*, *güçlü kalma* ve *şirketleri destekleme* pozisyonları, ulus-devlet tartışmaları temelinde ortaya konmaya çalışılmaktadır. Yine bu amaçla; eleştirel jeopolitik yaklaşımlar bağlamında bir iktidar yapısının kurulmasına ilişkin olarak şirketlerin etkileri belirlenmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmada *şirket* kavramı, tek başına küreselleşme sürecinde adına çokuluslu veya ulus-aşırı/ötesi denen şirketlerin genel nitelikleri bağlamında ön eksiz olarak kullanılmıştır. Jeopolitik bakış açısını sunabilmek için şirket kavramını farklı biçimlerde tanımlamak yerine olguyu tek bir kavram ile gösterme yoluna gidilmiştir. Bu bakımdan çalışma boyunca, yapılan alıntılarda farklı teorisyenlerin kavramlaştırmalarına sadık kalınmakla birlikte; çalışma boyunca *şirket* ve *küresel şirket* kavramlarının

geçtiği tüm analizlerde olguyu tek bir kavram olarak kabul etme ve bu tekli kavramsal çerçeve içerisinde sunmaya gayret edilmiştir. Bu kavramsal çerçevenin oluşturulması için de farklı ön ekler ile belirlenmeye çalışılan şirket olgusunun nitelikleri temelinde bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Devletler ve şirketler arasındaki ilişkiler daha çok bir iktidar/güç mücadelesini ortaya çıkarmaktadır. Devletlerin sahip olduğu siyasi ve askeri güçler ile şirketlerin, kapitalizmin küreselleşmesi ve sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte elde ettikleri ekonomik güçleri küresel alanda *zaman ve mekâna* bağlı olarak işbirliği ve rekabet içerisinde. Mann (Mann ve Hall, 2014: 9-12), toplumsal alanda ortaya çıkan iktidar yapılanmasını dört kaynak olarak belirlemiştir. Bu kaynaklar: siyasi, ideolojik, iktisadi ve askeri iktidarlardır. Ona göre, küreselleşme sürecindeki ulusal egemenliğe karşı oluşan tüm meydan okumalara rağmen belirli bir toprak parçasını merkezileştirme biçiminde bir *siyasi iktidar* varlığını devam ettirmektedir. “Normatif pasifleştirme” biçiminde tanımlanabilecek ve eylemleri, fikirleri ve inançları, otoritenin kutsal biçimlerine yönlendirmeye ilişkin olarak işleyen bir *ideolojik iktidar* da yine iktidarın toplumsal kaynaklarından birini oluşturmaktadır. *İktisadi iktidar* ise insani ihtiyaçları karşılayan, ürünleri üreten, dağıtan ve tüketen biçiminde ortaya çıkan iktisadi ilişkiler olarak “emeğin, sermayenin, ticaretin ve üretimin yerel ve küresel organizasyonunu ilgilendirmektedir”. Son iktidar kaynağı ise, “yoğunlaştırılmış ve ölümcül şiddetin düzenlenmesi ile ilgili olan *askeri iktidardır*”. Mann’a göre, kapitalizm, dört toplumsal iktidar kaynağının ortasında yer almaktadır. Bu iktidar kaynakları, “makro-sosyolojik sorunların” analizlerinde hesaba katılmalıdır. “Yirminci yüzyılın başından günümüze kadar olan zamanda kapitalizm ve ulus devlet” en temel toplumsal kurumlar olarak belirmişlerdir. Böylece küreselleşmeyi ele alabilmek için üç düstur göz önüne alınmalıdır. Bunlar: “kapitalizmin küreselleşmesi, ulus devletlerin küreselleşmesi ve ilk küresel imparatorluğun (Amerika İmparatorluğu) ortaya çıkışıdır. Temel toplumsal kurumlardan biri olan kapitalizm, sınıf çatışmalarını; diğeri olan ulus devletler ve imparatorluklar ise jeopolitikler ve savaşları üretmektedirler” (Mann ve

Hall, 2014: 25-26). Bu iktidar kaynakları, küresel alanda ortaya çıkan iktidar mücadelelerinin de temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla küresel alandaki siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri güç ilişkileri, bu alanı paylaşan ve mücadelesini yapan aktörler arasındaki ilişkiyi belirlemek bakımından irdelenmesi gereken bir olgudur.

Hardt ve Negri'nin belirttikleri gibi, küreselleşmenin bir sistem olarak aslında dünya tarihinde ekonomik sistemin kurulu olduğu her dönemde var olduğunu iddia eden ve yeni bir şey olmadığını savunan teorisyenler (Wallerstein, Arrigi, Hirst ve Thompson gibi), ekonominin bir dünya sistemi biçiminde birbiri ile ilişkili "dünya ekonomisi" şeklinde örgütlendiği noktasında haklı olabilirler. Ancak kaçırılan nokta; kapitalizmin piyasayla ilişkisini ele alırken; "genişleme ve gelişme aşamalarını vurgulamanın" önemli olduğu gibi; "kapitalist üretim ve küresel iktidar ilişkilerinde" ortaya çıkan "kopuş ve kayma"larında belirlenmesinin de önemli olduğudur. Hardt ve Negri'ye göre, ortaya çıkan kayma, "ekonomik güçle politik gücü birleştirme, ya da başka bir deyişle gerçek anlamda bir kapitalist düzeni gerçekleştirme yönündeki kapitalist projeyi" görünür ve mümkün hale getirmiştir. Bu bakımdan "küreselleşme süreçleri artık sadece bir olgu değil, aynı zamanda tek bir ulus-üstü politik iktidar figürü tasarlama eğilimindeki tüzel tanımların kaynağıdır" (Hardt ve Negri, 2008: 32-33). Küreselleşmeyi ulus-devlet sisteminde devletlerin ve bölgelerin sömürsünü gerçekleştiren emperyal güçlerin var olmaya devam etmesi ve bir tahakküm ilişkisinin sürdüğü üzerinden açıklayan teorisyenler; Hardt ve Negri'ye göre, yeni bir olguyu değil, emperyalist sistemin mükemmelleşmesi şeklinde bir yorum olarak küreselleşme ile ortaya çıkan kaymayı kaçırmaktadırlar. Hardt ve Negri'ye göre, yeni bir iktidar yapılanması ortaya çıkmaktadır. Bu iktidar yapılanması ile birlikte; geçmişte örnekleri olan birkaç emperyal gücün arasında yaşanan çatışma/rekabetin yerini, "tüm güçleri belirleyen, bir-örnek yapılandırılan ve post-kolonyal ve post-emperyalist niteliğe sahip tek bir ortak hak nosyonu altında toplayan tek bir iktidar fikri almıştır". Bu dönüşüm, Hardt ve Negri'nin "imparatorluk" kavramlarının temel çıkış noktasıdır. Onlara göre *imparatorluk*; "yeni bir hak nosyonu, daha doğrusu yeni bir

otoritenin kayda geçişi ve sözleşmeleri güvenceye alıp ihtilafları çözümleyen yasal baskı aygıtlarının ve normlarının üretiminin de yeni bir tasarımıdır” (Hardt ve Negri, 2008: 33). Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan değişim ve dönüşümler iktidar algısını da dönüştürmüştür. Askeri, ekonomik ve siyasi güçler temelinde ve bu güçlerin ekonomik bir küresel iktidarı oluşturmak için kaynak olduğu bir yapılanma ortaya çıkmıştır.

JEOPOLİTİK ÇÖZÜMLEMEDE YAKLAŞIM

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan iktidar ilişkileri, ekonomik güç olarak küresel sahnede şirketlere önemli bir yer kazandırmıştır. Şirketler bu güçlerini, kendi stratejilerine uygun bir jeopolitik resmin oluşması bağlamında devletlerin siyasi otoriteleri ile paylaşmaktadırlar. Bu paylaşım şirketler ve devletler arasında bir karşılıklı etkileşim ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple jeopolitik analizin hangi temelde gerçekleşmesi gerektiğini belirlemeden önce jeopolitik teorilerin geçirmiş olduğu yaklaşım değişikliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Jeopolitik yaklaşımların geçirdiği değişim sürecine bakıldığında; Jeopolitik, 1899 yılında ilk kullanım biçimi ile (Rudolf Kjellen) coğrafya ve siyaset arasındaki ilişkiye bağlılıkla bir devlet teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak jeopolitik, 20. yüzyıldan itibaren zamanın sorunlarına, mücadelelerine, değişim ve dönüşümüne ilişkin bir yaklaşıma yönelmiştir (Yeşiltaş, 2014: 340). Jeopolitik olgusu, devlet ve coğrafi mekânlar arasında sürdürülen bir dünya siyaseti oluşturma üzerinden yürüyen başlıca üç temel yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşımlardan ilki, klasik (ortodoks) jeopolitik olarak adlandırılan ve “devleti aşkın bir varlık” olarak kabul ederek; devlet gücünü artırmaya yönelik uğraşlar sergileyen görüştür. İkinci yaklaşım, soğuk savaş döneminde “ulusal çıkar” fikirleri temelinde ortaya çıkan “neo-klasik jeopolitik” (ideolojik jeopolitik)tir. Üçüncü yaklaşım ise, postmodern dönem ile birlikte ortaya çıkan ve devletin dönüşümü ve “hegemonyacı iktidarı” sorun haline getiren “eleştirel jeopolitik”tir. (Yeşiltaş, 2014: 340).

Klasik jeopolitik, farklı nüfusların yerleri, kaynaklar, devletler arasındaki yakınlık, komşu iklim ve topografya ya da emperyal bölgeler ve devletlerin stratejik amaçları ve güç merkezleri gibi yeryüzünün

“kalıcı gerçekliklerine” odaklanmaktadır (Ó Tuathail, 1996: 17; Hughes, 2007: 979). Eleştirel jeopolitiğin çağdaş projesi ise, önemli bir şekilde kendisine klasik yaklaşımları problem etmektedir. Coğrafik gerçeklerin bir bilimi olarak görünen jeopolitikten ziyade; eleştirel jeopolitik, uluslararası politikanın mekânsal olarak nasıl tasarlandığını açıklamaktadır (Sharp, 2005: 357; Hughes, 2007: 979). Eleştirel jeopolitik, ulus-devletlerin resmi (formal) ve pratik (practical) jeopolitiğine dikkat çekmektedir. Resmi jeopolitik, entelektüeller ve kurumlar tarafından yapılan teorilere ve çözümlere göndermede bulunurken; pratik jeopolitik, dış politika yapımı ile meşgul olan diğer aktörlere ve akıl, eylem ve görüşlerin jeopolitik fikirlerine gönderme yapmaktadır (Ó Tuathail, 2005: 68; Hughes, 2007: 979). Ayrıca eleştirel jeopolitik, popüler kültürel biçimler içerisinde dolaşan ve üretilen kodlar ve politik açıklama yollarını keşfetmektedir. Hem pratik hem de resmi jeopolitik çalışmaları, ardında yatmakta olan görsel uygulamalar ve sunumları sorgulamaktadır. Bu sebeple jeopolitik ile görsel kültür arasındaki ilişki uluslararası ilişkiler, politik bilim, kültürel çalışmalar, medya çalışmaları ve eleştirel gazetecilik üzerine çalışan eleştirel teorisyenler tarafından önemli bir çalışma konusu olmuştur (Hughes, 2007: 979).

ŞİRKET OLGUSU: KAVRAMLAŞTIRMA VE NİTELİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Şirketlerin çokuluslulaşması, ulus-aşırılışması veya ulus-ötesileşmesi; küreselleşme tartışmalarının temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. Küreselleşmeye yönelik olumlu yaklaşım sergileyenler ile şüpheli yaklaşanlar arasındaki temel bakış açısı farklarından birini küresel şirket yapılanması oluşturmaktadır. Küreselleşmeye olumlu yaklaşanlara göre, çokuluslu şirketlerin artışı, uluslararası politikanın eski biçimlerine meydan okuyan küresel politikanın yeni biçimlerinin ortaya çıkışı anlamına gelmektedir. Kısaca, devletler çeşitli devlet dışı aktörlerle rekabet halindedirler. Bu durum ise, ulus devletin egemenlik gücünü aşındırmaktadır. Küreselleşmeye şüphe ile yaklaşanlara göre ise, ekonomik ticari ilişkiler hâlâ ulusal sınırlar içerisinde cereyan etmektedir. Ekonomik faaliyetler, ulusal olarak birbirine bağlanmış olan alanlarda gerçekleşmektedir. Sermaye ve ticaret akışları hâlâ ulusal temelli bir

ekonomi dünyasında ve özellikle ulusal ekonomilerin bir araya gelerek oluşturduğu bölgesel gruplaşmalar arasında gerçekleşmektedir. Bu durum ise yeni bir şey değildir. Ulusal ekonomik düzenlemeler hâlâ mümkündür ve bu düzenlemelerde ulus-devletler hâlâ etkinliğini sürdürmektedirler. Şüphecilere göre, çoğu ulus-aşırı şirket aslında küresel bir nitelik taşımamaktadır. Çünkü onların ekonomik aktivitelerinin temeli üç büyük ticaret bölgesinde (Avrupa, Kuzey Amerika ve Uzak Doğu) gerçekleşmektedir. Sanayileşme endeksine göre en tepede yer alan 100 ulus-aşırı şirketin sadece 21'i tam anlamıyla küreselleşmiş bir profile sahiptir (Dodds, 2000: 47-50).

Kavramlaştırma

Şirket olgusu, farklı ön ekler yardımı ile başta küreselleşme süreci olmak üzere dünya ekonomisini açıklamada önemli referans kavramlardan biri haline gelmiştir. Olguyu açıklamak maksadıyla; ulusal ekonomisi dışında faaliyet gösteren şirketler için, “uluslararası şirket” ve “uluslararasılaşma” kavramları uzun süre kullanılmasına rağmen bu kavramlaştırmalar, 60'lı yıllardan itibaren “dış ülkelere yapılan yatırımları ve kurulan şirketleri besleyen akışları tanımlamakta” yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu sebeple şirket olgusu, temel olarak “çokuluslu şirket” kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır (Mattelard, 2013: 80). Çokuluslu şirket kavramı bu bakımdan şirketlerin ulus-aşırılaşması/ötesileşmesi tartışmalarını ortaya koymak adına üretilen bir kavramdır. Dicken'e göre, Çokuluslu Şirket (Ulus-ötesi şirket); “kendi iyeliğinde olmasa bile, birden çok ülkede koordinasyon ve denetleme gücüne sahip bir firma” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanım, şirketin üretim gücünü denetleyebilmek veya kontrol edebilmek için dünya çapındaki tüm üretim gücünü elinde bulundurması biçiminde bir gerekliliğin olmamasına gönderme yapmaktadır. Çokuluslu şirketler, üretim gücünün sahibi olmalarına rağmen küresel ekonomik sistemde, dünya çapında kendileri gibi ulus-ötesi niteliği taşımayan firmalar ile de işbirliği yürütmektedirler. Bu üretim işbirliği “örümcek ağı”na benzer bir yapılanma meydana getirmektedir (Dicken, 2008: 362). Bu şirketler, “bir dizi ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel ortamda faaliyet göstermektedir” (Ritzer, 2011: 218). Çokuluslu şirket kavramı ayrıca “birden fazla

ulusal nüfuz sahasında şubelere ve bağlı şirketlere sahip olan şirket” (Hirst ve Thompson, 2003: 15) biçiminde de tanımlanmaktadır. Tanımlamalar irdelendiğinde; çokuluslu şirketlerin, dünya çapında sahipliği ellerinde bulundurmak amacından öte; pazarı kontrol ve ekonomik sistemin temel aktörü olma saiki ile hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. Kontrolün elde edilmesi ise, bağlı şirketler eliyle ve bu şirketler ile yapılan işbirliği neticesinde gerçekleşmektedir. Kontrol mekanizması ise, küresel çapta olmakta ve farklı coğrafyalarda faaliyet yürütmeyi gerekli kılmaktadır.

Küreselleşen ekonomi neticesinde çokuluslu şirketlerin ulus-ötesi şirketlere dönüştüğünü iddia eden Hirst ve Thompson, ulus-ötesi şirketi; “uluslararasılaşmış bir yönetimi olan, dünyada en güvenli ya da en yüksek kazancın olduğu yerlere yerleşmeyi uman, özel bir ulusal kimliği olmayan, gerçekten serbest olan sermaye” olarak tanımlamaktadır (Hirst ve Thompson, 2003: 37). Finansal alanda teknolojik ilerlemeler ile sağlanan anlık kaynak aktarımları, ulusal bir para politikasına dayanmaksızın sadece piyasa tarafından belirlenen kurallara yönelik olarak hareket edebilme yeteneğini bu şirketlere sunmaktadır. Bu bakımdan, “ulus-ötesi şirketler, strateji ve fırsatların dayattığı biçimde kaynak sağlar, üretir ve küresel düzeyde pazarlama yaparlar”. Şirketler artık ulusal bir temele dayanmayan ve küresel sisteme hizmet eden bir aktör konumundadır. Ulus-ötesi şirketler, ulusal bir hükümet tarafından kontrol edilemeyen ve kısıtlanamayan bir niteliğe ulaşmıştır. Küresel ekonominin emrettiği düzenlemeler dışındaki tüm ulusal baskı ve düzenlemelerden kaçabilme yeteneğine erişmiş durumdadırlar. Bu sebeple, “ulus-ötesi şirketler gerçekten küreselleşmiş bir ekonominin temel göstergesidir” (Hirst ve Thompson, 2003: 37). Bu süreç, şirketlerin çokuluslu niteliğinden ulus-ötesi niteliğine erişiminin açık bir göstergesidir. Küresel ekonomik sistem, bağların ve bağlantıların kurulmasına ilişkin avantajlı bir faktör olmaya başladıkça; şirketler de çokuluslu olarak nitelenen yapıdan ulus-aşırı veya ulus-ötesi olarak nitelenebilecek bir yapıya doğru evirilmektedir. Bu dönüşümdeki temel faktör, teknolojik gelişmeler temelinde yaşanan finansal akışlardır. Akışların anlık ve hızlı bir şekilde gerçekleşebilmesi, şirketlere önemli bir hareket kabiliyeti kazandırmıştır. Yine ulus-aşırı/ötesi olmak; ulusal bir bağlamdan

sınırlanabilmek ve küresel niteliğe erişmek manasına gelmektedir. Bu bakımdan ulus-aşırı/ötesi olmak; ulus-devletin küresel zamanlarda aşınmasına ilişkin geliştirilen yaklaşımların da temelini oluşturur niteliktedir. Ulus-ötesi şirket (Transnational Corporation-TNC) ayrıca Heywood tarafından “iki veya daha fazla ülkede ekonomik faaliyet yürüten şirket” şeklinde tanımlanmaktadır. Şirket ayrı şubelerden veya bir araya gelmiş iştiraklerden oluşabilmektedir. Ana şirket daha çok bir ana ülkede yer almakta ve diğer ülkelerdeki faaliyetler şubeler tarafından idare edilmektedir. Bu şirketlere çokuluslu yerine ulus-ötesi denmelidir. Çünkü şirket stratejisi ve kapsamı ancak bu kavram ile açıklanabilmektedir (Heywood, 2013: 135). Ulus-ötesi kavramı ayrıca ulusal bir ekonomiye bağlı olmakla birlikte küresel piyasaya yayılabilme becerisini anlatmaktadır. Şirketlerin bir ulusal ekonomi bünyesinde belirlediği göz önüne alınmalıdır. Ulusal bir ekonomide kurulan şirket, küresel faaliyetleri yürütebilme becerisi sayesinde kendi ulusal sınırlarını aşarak başka ulusal sınırlara erişme durumuna gelmektedir. Bu durum ise şirketin bir ulusal sınırdan başka bir ulusal sınıra/sınırı geçmesi, ulaşması, aşması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Şirketleri; çokuluslu, ulus-ötesi veya ulus-aşırı şeklinde ön ekler ile kavramlaştırmak; şirketlerin dünya çapındaki gücünün, yaygınlığının ve kontrol yeteneğinin karakterize edilmesi bakımından pek bir farklılık ortaya çıkarmıyor gibi görünse de şirketlerin bağlı buldukları ekonomik yapı ve şirketlerin işbirliğine gittikleri firmaların bağlı buldukları ulusal ekonomiler göz önüne alındığında, çokuluslu yerine bu şirketler için ulus-ötesi veya ulus-aşırı denmesi daha doğru görünmektedir.

Niteliklerin Belirlenmesi

Şirketlerin tanımlanmaları ve ön ekler almaları onların niteliklerinin ortaya konması ile mümkündür. Günümüz ekonomik sisteminin özelliklerini de içerisinde barındıran bu nitelikler, hem şirketlerin hem de küresel ekonominin şifrelerini çözmeyi kolaylaştırmaktadır. Çünkü 1970’li yıllardan itibaren başlayan ve dünya ekonomisinden küreselleşmeye doğru evrilen bir ekonomik değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Şirketlerin çokuluslu oluşu, ulus-ötesi/aşırı oluşu hep yeni ekonomik sürecin değişim dinamikleri ile açıklanmaktadır. Şirketler de ekonominin bir unsuru olduklarından; aynı anda

ekonomide yaşanan tüm değişim ve dönüşümlerden etkilenmekte veya ekonomiyi değişime veya dönüşüme zorlamaktadırlar. Değişimi ve dönüşümü talep etmek, esasında şirket stratejilerine uygun siyasi düzenin oluşturulmasını zorlamak biçiminde gerçekleşmektedir. Siyasi alana hakim olan güçleri devletler olarak kabul ettiğimizde; değişim ve dönüşümün talep edileceği aktörler de devletler olacaktır. Bu zorlama durumu ise, şirketlerin sahip oldukları/olmaya başladıkları küresel ekonomik güçlerini göstermesi bakımından dikkatle izlenmelidir.

Şirketlerin yürüttüğü faaliyetlerin en önemlisi başka ülkelerde yaptıkları “doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)”dır. Doğrudan yabancı yatırımlar küresel ekonomide bir şirketin dünya çapına yayılmasının yolunu açmaktadır. Şirketler, bu tip yatırımlar sayesinde başka yerel şirketler ile birleşmekte, bunları satın almakta ve başka ulus-devlet sınırları içerisinde faaliyet yürütmektedirler. Şirketlerin küresel ekonomideki nitelikleri belirlenecek ise referans olarak alınacak temel araç doğrudan yabancı yatırımlardır. Bir ulusal ekonomi bünyesinde faaliyet yürüten bir şirket, çok rahatlıkla sahip olduğu küresel avantajlar neticesinde başka sınırları zorlayabilmektedir (Hirst ve Thompson, 2003: 79, Ritzer, 2011: 219, Castells, 2008b: 148-149, Castells, 2008a: 374). Bu sebeple şirketler, dünya ekonomisinin yeni şekillenışı ve doğrudan yabancı yatırımların şirketlere kazandırdıkları hareket kabiliyeti sayesinde kurulu oldukları ulusal hükümetlerinin jeopolitik ortağı pozisyonunu almış ve doğrudan yabancı yatırımlar, şirketler tarafından yine bağlı oldukları ulusal ekonominin küresel çıkarları için yapılı hale gelmiştir. Bu çıkar ortaklaşması ise, şirketlerin küresel ekonomide daha da güçlenmesinin yolunu ve avantajını sağlamıştır. Elbette ki burada kastedilen ortaklaşma, jeopolitik açıdan bir güç sahibi olan egemen devletlerle gerçekleşmektedir. Şirketlerin ulus-aşırı/ötesi biçiminde kavramlaştırılması şirketlerin ulusal bir ekonomi ile bağlarının kalmaması (veya gerek olmaması) ile açıklanırken; doğrudan yabancı yatırımlar ile sağlanan ortak avantajların belirlenmesi, egemen bir ulusal hükümetin çıkarları ile şirket çıkarlarının siyasi ve ekonomik bakımdan ortaklaşması şeklinde açıklanmaktadır.

Birleşmiş Milletler tahminlerine göre ulus ötesi şirketler 200 bin yabancı şirket ile birleşmiş durumdadır. Bunları ise daha çok doğrudan yabancı yatırımlar ile kontrol etmektedirler. Doğrudan yabancı yatırımın küresel stokunun üçte biri en büyük yüz çokuluslu şirket tarafından kontrol edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların seviyesi çokuluslunun küresel etkisinin yayılması açısından yararlı bir ölçümdür (Brown ve Lauder, 2001: 103-104). Küreselleşme ile ilgili ortaya çıkan ekonomik süreçler ulusal sınırların önemini oldukça azaltmıştır. Çokuluslu şirketler, işlerini, üretim tesislerini ve pazarlarını, geçmiş yıllara oranla çok daha geniş bir coğrafyaya yaymışlardır (Newman, 2013: 143). Yayılma bu anlamıyla küresel ekonomik sistemin temel hedefi olduğundan bu hedefe ulaşabilmenin temel aktörlerinden biri de şüphesiz çokuluslu şirketlerdir. Şirketlerin çokuluslulaşması, ulus-ötesi/aşırılışması onların küresel alandaki genişleme yeterlikleri ile ilgilidir. Şirketler, üretim tesisini başka ülkelere taşıma, ürünlerini dünya çapında satma, haberleri ve görüntüleri dünyaya yayma ile karakterize olmaktadır. Dolayısıyla şirketleri çokuluslu, ulus-ötesi/aşırı yapan bu tarzda dünya çapına yayılabilmeleridir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile gerçekleşen şey, küresel ekonominin şirketlerden beklediği üretim ve dağıtımın sağlanmasıdır. Bu tür yatırımlar ile iki temel gelişme sağlanmaktadır. Bunlardan birincisi, küresel şirketlerin çokuluslu, ulus-ötesi/aşırı niteliğinin sağlanması; ikincisi ise, bu yatırımlar sebebiyle devletlerin kendi yapmak zorunda oldukları çeşitli zaruri maliyetlerden kurtulmalarıdır. Bu sebeple küresel bir ekonomide şirketler ile yatırım yapılan devletler arasındaki en temel ekonomik işbirliği doğrudan yabancı yatırımlar ile sağlanırken; şirketlerin yapılandığı ana ülkeler ise, ulusal şirketlerinin yatırım yaptıkları ülkelerde gerçekleştirdiği bu işbirliği neticesinde yatırım yapılan ülkede siyasi bir nüfuz sahası elde etmektedirler.

Günümüz dünyasında Ulus-Ötesi Şirketler olarak örgütlenen “derin bütünleşme” giderek yaygınlaşmaktadır. “Derin bütünleşme” ile kastedilen şey, mal ve hizmet üretiminin yayılması ve görünür veya görünmez ticaretin (finansal açıdan sağlanan dijital para aktarımının artması anlamında)

artmasıdır. Bu sebeple ulusal ekonomiler, bu şirketlerin kurdukları ağlar içerisinde faaliyetlerini sürdürmekte ve oluşan bağıntıları daha sık kullanmaktadırlar (UNCTAD, 1993: 113; Dicken, 2008: 360). Çokuluslu şirketler temel üretim gücü haline dönüşerek kendilerine bağlı “üretim ağları” ile birlikte küresel bir üretim rejiminin “vektörü” haline gelmişlerdir. Üretim rejiminin bu etkilenmesi ise üretimin “uluslararasılaşmasının” bir yansımasına dönüşmüştür (Castells, 2008b: 149). Buna bağlı olarak dünya ticaretinin hacim olarak genişlemesi de yine çokuluslu şirketlerin üretimlerinin bir neticesidir. Dünya ticaretinin üçte ikilik bir kısmına sahip olan çokuluslu şirketler; “dünya çapında mamul mal ihracatının büyük bölümünü ellerinde tutmaktadırlar” (Castells, 2008b: 149-150).

Çokuluslu şirketler ya da ulus-ötesi şirketler doğrudan yabancı yatırımlar bakımından yeni bir olgu değildir. 19. yüzyıl sömürge faaliyetleri esnasında özellikle doğal kaynakların işletilmesine ilişkin olarak Batı, şirketler eliyle çeşitli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde teknoloji alanındaki yenilikler ve gelişmeler de yine bu tip yatırımlar yoluyla sömürge alanlarına taşınmıştır. Ancak bugün küresel anlamda örgütlenmiş olan çokuluslu şirketler, geçmişte olduğundan farklı bir yapıya sahiptir. Örneğin; maliyet hesaplarına bağlı olarak üretimin her aşamasını farklı farklı ülkelerde gerçekleştirip; bu yarı mamullerin başka bir ülkede birleştirilmesini mümkün kılan bir yapı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çok farklı sektörlerdeki farklı şirketler aynı doğrudan yatırımın birer parçası olarak sermaye ortaklığına gidebilmektedirler. 1980’li yılların sonundan başlayarak sınırsız sermaye hareketleri (akışları) devlet denetiminden çıkmaya başlamıştır (Kazgan, 2005: 172-173).

Şirketlerin, “genellikle çocuk işçilerin çok ucuza çalıştırıldığı, denetimsiz, kayıt dışı, kötü koşullara sahip işyerleri”nde sweatshop (Bakan, 2007: 74) emek olarak adlandırılan tarzda üretim yapmalarının sebebi, kâr marjını yükseltmek ve işgücü maliyetlerini azaltmaktır. Bunu yaparken sömürü inanılmaz boyutlara ulaşmış ve melez bir üretim rejimi ortaya çıkmıştır (Bakan, 2007: 86). Doğrudan yabancı yatırımların en önemli etkisi şirketlerin emek ve üretim maliyetlerini neredeyse sıfır maliyetle gerçekleştirmeleridir. Doğrudan yabancı yatırımlar yapılırken şirketler büyük çapta emek ve üretim

maliyetlerini hesaplamaktadırlar. Bu noktada yatırım yapılan ülke seçilirken hesaplamalar; yatırım yapılacak olan ülke ya da bölgenin küresel gücü ve etkisinden ziyade şirkete katacağı ekonomik güç ve etki bağlamında yapılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların bir ülkeye yönlendirilmesinde öncelik, şirket maliyetlerinin azaltılması olmak üzere bağlı olunan ulusal ekonominin ihtiyaçları da göz önüne alınmakta ancak yatırım yapılan ülkenin kalkındırılması gibi bir temel hedef bulunmamaktadır.

Küresel ekonomide faaliyet yürüten şirketlerin kavramlaştırılmasına ilişkin yaşanan bir karmaşa varmış gibi görünmektedir. Ancak mevcut ekonomik süreç irdelendiğinde; şirketlerin ön eklerinin ne olması gerektiğinden ziyade küreselleşme ile birlikte taşımaya başladıkları misyonun ve küreselleşme sürecinde yürüttükleri görevin ne olduğunun anlaşılmasının daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira yapılan tüm kavramlaştırmalar aslında tek bir temel yapıyı tarif etmekte; ancak farklı biçimlerde ele alınmasından dolayı kavramlaştırmaların sanki birbirinden farklı yapılanmaları anlattığı gibi bir inanç oluşmaktadır. Fakat durum hiç de böyle değildir. Tanımlar dikkate alındığında; bazı niteliklerin, farklı kavramlaştırmalar için ortaklaştığı hemen anlaşılmaktadır. Buna göre;

- şirketin; bir ulusal ekonomiden besleniyor olması,
- şirketin; küresel akışların kolaylaşması neticesinde başka ulusal ekonomik sınırları zorlar hale gelmesi,
- şirketin; bir veya birden fazla ülkede kolaylıkla yatırım yapabilmesini sağlayan esnek bir üretim rejiminin olması,
- şirketin; ulusal ekonomi politikalarından etkilenmeyecek biçimde hazırlanmış küresel bir piyasanın aktörü olması,

- şirketin; küreselleşmeyi ortaya çıkaran faktörler bağlamında da ciddi etkisi olan teknolojik yenilikleri özellikle de zamanı ve mekanı aşma anlamında kullanma yeteneğinin üst seviyede olması,
- şirketin; tüm bu niteliklerinden olarak dünya çapında ulus-devletler karşısında jeopolitik bir güç odağı haline gelmiş olması,

şirketlerin kavramlaştırılmasındaki ön ekleri önemsiz hale getirmektedir. Adına ister çokuluslu ister ulus-ötesi isterse ulus-aşırı denmiş olsun şirketler, bugün dünya çapında en önemli küresel aktörlerden biri haline gelmişlerdir.

KÜRESEL ŞİRKETLERİN JEOPOLİTİK ETKİLERİ: DEVLETLER VE ŞİRKETLER ARASI İLİŞKİLER

Jeopolitik bakış açısını ortaya koymak devletlerin coğrafyalar üzerindeki gücünü ve kontrol yeteneğini belirlemeye çalışmaktır. Uluslararası ilişkiler alanında politik bir anlam çerçevesine sahip olmasına rağmen jeopolitik, sosyolojik açıdan da insani ve toplumsal bir kabulleniş ve rızanın da izini sürme fırsatını tanımaktadır. Askeri ve siyasal manada devletlere hakimiyet sahası açmak adına bir güç ve kontrol mekanizması kurma girişimi olarak jeopolitik; devlet ve şirket birlikteliği ile elde edilen güç ve kontrolün açıklanmasını da mümkün hale getirmektedir. Jeopolitik bir egemen (hegemonik güç) güç haline gelebilmek; bir hakimiyeti, gücü, kontrol mekanizmasını gerektirdiği gibi; bu gücü paylaşmayı ve bu gücü oluşturmayı da içermektedir. Bu bakımlardan şirketler, günümüz dünyasında ortaya çıkan ulus-devlet tartışmaları temelinde; *ulus-devletin gücünü aşındıran, ulus-devletin gücünden beslenen ve ona güç katan* biçiminde ifade edilebilecek *üç yönlü* bir etkiye sahip jeopolitik bir araca dönüşmüşlerdir.

Şirketler;

- doğrudan yabancı yatırımları yoluyla yayıldıkları coğrafyalardaki ulus-devletlerin güç ve kontrol yeteneklerini paylaşarak bu devletlerin gücünü aşındıran ve amaçları olan küresel genişleme için ulus-devletlerin sınırlarını zorlayan,

- ihtiyaç duydukları desteği almak için ulus-devletlerin güçlerinden faydalanan ve
- kurulu oldukları ulusal ekonominin küresel alanda ideolojik ve siyasi iktidarını/gücünü artırmak için bu devletleri destekleyen üç boyutlu bir jeopolitik etki gücüne sahiptirler.

Jeopolitik temelli bir yaklaşım ortaya koyarken; jeopolitiğin hem klasik hem de eleştirel yaklaşımları açısından bir değerlendirme yapılmalıdır. Klasik jeopolitik yaklaşım, coğrafyaya hakimiyeti ve bu coğrafya üzerindeki kaynakların kullanım ve kontrolünü ayrıca siyasi olarak kullanılabilen güçleri kapsayan bir inceleme metodudur. Bu bakımdan devletler ve şirketler arası ilişkiler değerlendirilirken; bir coğrafi alana hakimiyet, kaynakların kontrol ve kullanımı ve alanda hakim olan siyasi gücün değerlendirilmesi, klasik jeopolitik açıdan yapılacak olan bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Eleştirel jeopolitik ise, jeopolitik bir düzenin özellikle egemen güçler lehine yeniden düzenlenmesini kendisine sorun yapmaktadır. Bu bakımdan eleştirel jeopolitik yaklaşım, yeni bir iktidar algısını yaratmak üzere oluşturulan coğrafi mekanlaştırmalar ile jeopolitik tasavvur (tahayyül) (Ó Tuathail ve Dalby, 1998: 3) denen ve söylemler yoluyla oluşturulan algıların nasıl yapılandırıldığını analiz etmektedir. Dolayısıyla devletler ve şirketler arası ilişkilerin jeopolitik etkileşimlerinin hem klasik jeopolitik yaklaşımı hem de eleştirel jeopolitik yaklaşımı kapsayan bir biçimde irdelenmesi gerekmektedir.

Devletler ve şirketler arası ilişkilerin jeopolitik bakımdan üç boyutta şekillendiği söylenebilir. Buna göre, devletler ve şirketler arası ilişkilerde bir *aşınma*, *besleme* ve *güç katma* boyutu üzerinde durulmalıdır. *Aşınma* bakımından değerlendirildiğinde; bir hâkimiyet sahasının kontrolünün devam etmesi veya kaybedilmesi manasında *devletlerin*, bir iktidar algısının oluşturulabilmesi için gerçekleştirilen yeniden üretme bakımından mekânsal temsil ve söylemler yoluyla *coğrafi gerçeklik²* ve *özelliklerin* aşınmasından söz edilebilir. *Besleme* bakımından değerlendirildiğinde; bir coğrafi alan

---

² Coğrafi gerçeklik kavramı, eleştirel jeopolitik yaklaşımların üzerinde durduğu ve mekânlaştırma aracılığıyla coğrafyanın tabii süreçlerinden ziyade coğrafi bilgi üretimi ile yeniden üretilmesi anlamında kullanılmaktadır.

üzerinde yeni bir hâkimiyet sahası elde etmek ve kontrol gücünün kazanılması manasında bu kontrol ve hâkimiyeti elinde bulunduran devletlerin *şirketleri*, algıların yeni tasavvurlarla yeniden üretilmesi ve iktidar algısının güçlen(diril)mesi bakımından bu üretme ve yayma gücüne sahip olan şirketlerin *egemen devletleri* beslenmesinden söz edilebilir. Son olarak, bir *güç katma* ilişkisi değerlendirildiğinde; yeni hâkimiyet alanları oluşturma ve var olan hâkimiyet sahalarında yaşanacak olan eksiklik ve olumsuzlukların giderilmesi manasında *devletlerin*, yeni bir jeopolitik tasavvurun oluşturulabilmesi için gerekli olan rızanın ve kabulün sağlanması bakımından *şirketlerin* güç kattıklarından söz edilebilir.

Şirketlerin jeopolitik etkileri, sadece şirketlerin yararına ve avantajına ya da tek başına devletlerin yararına ve avantajına işleyen bir süreç değildir. Hem şirketlerin hem de egemen devletlerin, coğrafya üzerindeki hâkimiyetini siyasi ve ekonomik düzlemde ortaklaştıran bir süreçtir. Hardt ve Negri, şirket ve devlet birlikteliğinin jeopolitik yansımalarını kapitalist endüstriyel gelişme aşamaları bakımından değerlendirmiştir. Buna göre, 18. ve 19. yüzyıllarda kapitalizmin Avrupa'daki ilk gelişim zamanlarında devlet; sermayeyi koruyan, sermayeyi yayan ve emperyalist kaygılar ile müdahale gücünü kullanan dinamik bir hizmet ifa etmiştir. Bu dönem, kapitalizmin altın çağı olarak değerlendirilmektedir. Ardına ulus-devletin gücünü ve iş birliğini alan Avrupa sermayesi, çok az kısıtlama ile karşılaşarak dünya çapına yayılmayı başarmıştır. Şirketler ve devletlerin iş birliği üzerinden yürüyen kapitalist jeopolitik, sermayeyi dünya çapına yaymak ve kolonyal amaçlar sebebi ile emperyal kaygılar gütmüştür (Hardt ve Negri, 2008: 318). Devlet, sermaye ile ulusal ekonomik sistemde bir ve beraber hareket ederken; emperyal kaygılar ile şirketler, 19. yüzyıla kadar gittikleri bölgelerde kendi egemenlik ilişkilerini kurmuşlardır. Dolayısıyla şirket için asıl olan her zaman kendi kaygıları ve hedefleridir. Sermaye, belli bir ulusal ekonomik sistemin içerisinde kurulabilir ve desteklenebilir olmasına rağmen; her zaman küresel hedeflerine ve kâra ulaşmak saiki ile hareket etmektedir.

Devlet ve sermaye arasında 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan krizler, sermayenin gelişimini engellemeye başlamıştır. Bu dönemde Avrupa ve ABD'de şirketler kartelleşmiş ve tröstler

biçimine dönüşmüştür. Bu şekilde tekelci kapitalizm süreci başlamış ve bu süreçte kapitalistler arası rekabet zaafa uğramıştır. Tekellerin oluşumu devletlerin yetkilerini azaltmıştır. Tekellerin oluşumu, şirketleri devletlerin üzerine çıkarmıştır. Bu dönemde devletler; çeşitli vergi uygulamaları, gümrük oranlarına ilişkin artırımlar ve anti-tröst yasaları ile şirketler ile mücadeleye girişmişlerdir. Şirketler ise, kolonyal bölgelerde devlet kontrolü dışında egemenlik faaliyetleri ile bu bölgelerde krizlere sebep olmuştur (Hardt ve Negri, 2008: 319-320). Bu dönemle birlikte devlet ve şirket birlikteliği ulusal sınırlardan küresel sathı yayılmıştır. Önceki dönemde kendi idaresini kuran şirketler, kolonyal bölgelerde kendi ulus-devlet güçlerinin denetimini ve idaresini kabul etmişlerdir. Bunun sebebi kolonyal bölgelerde şirketlerin korunma mecburiyetidir.

Günümüzde ise, devlet sermaye ilişkisi başka bir aşamaya ulaşmıştır. Hardt ve Negri'ye göre, bu aşama “tam bir olgunluk aşamasıdır”. Üçüncü aşamada ulus-aşırı şirketler ulus-devlet yapısını, otoritesini ve yasal çerçevesini aşmıştır ve “*Devlet yenildi: dünyayı artık büyük şirketler yönetiyor.*” şeklinde iddialar ortaya çıkmıştır. Sol bakış açısına sahip teorisyenler; şirketlerin insanlığı tehlikeye düşüreceği ve ulus-devletlerin eski gücüne ulaşamayacağını tartışırken; sermaye yandaşları ise, “düzensizleşme (deregulation) ve serbest ticaret çağını kutlamaktadır”. Ancak bu süreçten esas korkması gerekenler kapitalistlerdir. Çünkü devletin toplumsal sermayeyi koruma ve sermayeyi yaymanın tek aracı olduğu gerçeği herkes tarafından kabul edilmektedir. “Ulus-aşırı şirketler ile küresel üretim ve dağıtım ağları ulus-devletlerin gücünü zayıflatmış olmakla birlikte, devlet işlevleri ve anayasal unsurlar yer değiştirerek etkili bir biçimde başka düzlemlere ve alanlara kaymıştır” (Hardt ve Negri, 2008: 320). Devletler; sermayeyi koruyan, yayımını sağlayan, sermayenin sistematüğını sınırları içerisinde işleten ve sermayenin jeopolitik düzeneğini diğer devletlerle kuran bir unsur haline dönüşmüştür. Bu unsurlar, yerine getirilirken sermayeyi temsil eden şirketler, devletler ile jeopolitik birlikteliklerini önceki iki aşamada olduğu gibi sürdürme eğilimindedirler.

Devletler ve şirketler küresel alanda karşılaştıklarında; birbirlerine bağımlı, aynı alanda birbirlerinin strateji ve hedeflerinden etkilenen ve aynı mekanda temsil ettikleri siyasal ve ekonomik güçlerin karşı karşıya geldiği çeşitli etkileşim biçimleri oluşturmaktadırlar. Şirketlerin varlıkları, yerleşik oldukları devletlerin siyasi otoritesi tarafından güvenceye alınmıştır. Şirketler ile devletler arasında “her ikisinin de birbirine ihtiyaç duyduğu, bir tür *simbiyotik* ilişki ortaya çıkmıştır. Her devlet, gücünün maddi temellerini sağlamak için ülke sınırları içinde sermaye birikimine, şirketler de birikim için devletlerin sağladığı yasal düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır” (Flint ve Taylor, 2014: 151). Keohane ve Nye’a göre, uluslararası ilişkilerde “aktörler arasındaki etkileşim tarzı “*karşılıklı bağımlılığa*” dayanmaktadır. “Ulus-ötesi ilişkiler ve aktörlerin etkisi arttıkça” karşılıklı bağımlılıkta artmaktadır. Uluslararası sistemde “bir ulusun içinden gelişerek öbür ulusun içine yönelen *ulus-ötesi aktörler* gelişmeye başlamıştır” (Keohane ve Nye, 1987; Eralp, 2007a: 149). Ekonomik alanda daha çok yer bulan bu aktörler zamanla diğer alanlara da yayılmışlardır. Bu “aktörlerden biri çokuluslu şirketlerdir”. “Bu şirketler bir ulusun içinden gelişip diğer uluslara yayılırken üretimin örgütlenmesine ve iç içe geçmesine yol açmaktadırlar. Bu iç içe geçiş ise karşılıklı bağımlılık ilişkilerini artırmaktadır” (Eralp, 2007a: 149-150). Uluslararası ekonomide ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık, bir ülkede yaşanan ekonomi politiğe ilişkin bir değişimin veya çok uluslu bir şirketin; “para, ticaret ve yatırıma” ilişkin aldığı strateji değişiminin tüm sistemde siyasal ve ekonomik alanlarda ciddi sonuçlara yol açmasına sebep olmaktadır (Tayfur, 2007: 194). Murray ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “büyüyen ve genişleyen çokuluslu şirketlerin *ekonomik alanı* (sermayenin alanı) ile ulus devletlerin *siyasal alanı* (devlet mekânı) arasında bir *mekânsal örtüşmezlik*” ilişkisinin ortaya çıktığını savunmaktadır (Murray, 1975: 107-134; Güzelsarı, 2008: 42). Sermayenin, bir ulus devleti diğer bir ulus devlete karşı kendi çıkarı için kullanabilme gücüne vurgu yapan Murray; sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte devletler ile şirketler arasındaki mekânsal örtüşmezliğin daha da arttığını iddia etmektedir (Güzelsarı, 2008: 43).

Aşınma Etkileşimi

1990'lı yılların başından itibaren (Sovyetler Birliği'nin çöktüğü) ABD'nin egemen aktör olduğu yeni bir ekonomik düzen anlayışı dünya çapına yayılmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminin sonunu getiren Berlin Duvarının yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile birlikte; yeni ekonomik düzen, küresel bir kapsama ulaşmıştır. Bu dönemde ulus devlet olarak örgütlenmiş yapı/örgütlenme biçimi aşındırılma ve aşınma sürecine sokulmuştur. Bu sürecin başlangıcı ise, "ABD Hazinesi, Çokuluslu Şirketler ve Wall Street üçlüsünün" varmış olduğu "Washington Consensus"tür. Buradan amaç, şirketler elindeki sermayenin herhangi bir ulusal ekonomik direnç ile karşılaşmadan dünya pazarına yayılması ve dünya çapında kârlarını arttırmasıdır (Kazgan, 2005: 15). Şirketler; süreci yöneten, değişimi ve dönüşümü kendi avantajına olacak şekilde isteyen ve gerçekleşmesini sağlayan bir taraf haline gelmiştir.

Devletlerin aşınma sürecine girdiğini savunan yaklaşımların temel iddiaları, şirketlerin devletlere nazaran "daha fazla coğrafi hareket kabiliyetine sahip oldukları üzerinedir. Devletler, ekonomi politikasını kendi sınırları içerisinde işletmeyi" bir strateji haline getirmişlerdir. Şirketler, benzer şekilde kendi stratejilerine uygun olarak birçok devlet içerisinde "ekonomik politikalar geliştirebilirler". Bu şirketler, "yatırım kararlarını alırken bir ülkeyi başka bir ülke ile" karşılaştırarak; kendileri için en uygun vergi ve transfer şartları ile üretime ilişkin maliyetlere göre kararlarını vermektedirler (Flint ve Taylor, 2014: 151).

Kazgan'a göre, bugün şirketlerin özellikle ulus-aşırı niteliği taşıyanları; pek çok ulus devletin GSMH'sini aşmış durumdadır. Şirketlerin satın almalar, ele geçirmeler ve anlaşmalar ile faaliyet alanlarını genişletmesi ve özelleştirme politikalarına dayalı olarak dev ölçeklere ulaşması; şirketleri artık devletler karşısında stratejik bir güç haline dönüştürmüştür. Özellikle farklı faaliyet alanlarında (kimya, ilaç, otomotiv, medya gibi) uzmanlaşan farklı şirketlerin birleşmeleri, küresel kurumların (DTÖ, IMF gibi) artan etkinliği ve bu kurumaların ulus devletin ekonomik alandaki yetkilerini azaltmaya yönelik faaliyetleri ile özellikle ABD hegemonyasının bu şirketlere verdiği jeopolitik destek, beraberinde dünya

çapında bir kaotik durum ortaya çıkarmıştır. Kazgan, ortaya çıkan bu durumu; “ulus-devletin etkinliğinin en aza indiği, uluslararası şirketlerin ekonomide egemenliği ele geçirdiği bir dünya.” biçiminde ifade etmektedir (Kazgan, 2005: 168).

Ulus-devletlerin küresel ekonomide artık eski güçlerine sahip olmadığını iddia eden görüşler, şirketlerin dünya ekonomisinde devletler karşısında elde ettikleri avantajlara vurgu yapmaktadırlar. Onlara göre bu avantajlar, küreselleşmeyi ortaya çıkaran faktörlere ve küreselleşme sürecini kontrol eden küresel aktörlerin kararları sayesinde sağlanmaktadır. Hükümetler, ulus-ötesi şirketler (Microsoft, Ford ya da Rus Gazprom gibi) karşısında; Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finans kuruluşları karşısında ve son olarak NAFTA ve AB gibi devlet-ötesi biçimler karşısında güçsüz olarak görünürler (Kagarlitsky, 2000: 11). Bu görüşün en iddialı savunucusu Ohmae’ye göre, küresel ekonominin temel niteliklerinden biri olan *sınırsızlık*, şirketler açısından da önem kazanmaya başlamıştır. Şirketlerin kendi öz-farkındalıklarını kavrayamamalarının sebebi olan ulus-devlet anlayışından kurtulma sağlanmaya başlayınca; bu şirketler, küresel ekonomiye daha hızlı ve başarılı yanıtlar vermeye başlamışlardır. Bu yanıtların en önemli göstergesi belli bir ülkede kurulmuş olmaktan kaynaklanan şirketin; “anayurdu”, “ana merkezi” ve “memleketi” ile özdeşleşmesi anlayışının ortadan kalkmış olmasıdır. Özellikle telekomünikasyon teknolojisinde yaşanan gelişmeler, şirketlerin kendilerini dünyanın herhangi bir yerinde (kentinde) kurma veya merkezileşme algılayışını da beraberinde getirmiştir. Bu ilerlemeler sayesinde şirketler, kendilerini herhangi bir yere bağlı hissetmemekte ve istedikleri alana yerleşme olanağını elde etmektedirler. Hatta mevcut şartlar gerektirirse, yasal anlamda da anayurtlarını ya da ana merkezlerini taşıma kolaylığına erişmişlerdir. Ohmae’ye göre şirketler, bünyesinde son yirmi yıl içerisinde Ar-Ge ve imalat, satış/pazarlama ve finansal etkinlikleri kapsayan işlevlerde önemli ölçüde ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Bu durumun örneklerini çeşitli şirketlerin işlevlerini ulusal sınırlarının ötesinde başka yerlere taşıdıkları biçiminde görmekteyiz. Bir şirketin ana merkezi ABD’de, Ar-Ge birimi İsviçre’de, imalatı Çin’de, finans birimi

İngiltere’de olabilmektedir. Bu durum şirketler açısından avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar ise küresel ekonominin sınırsızlık niteliği ile ortaya çıkmaktadır (Ohmae, 2008: 51-52). Sağlanan avantajlar, devletler aleyhine işleyen bir güç ilişkisine dönüşmüştür. Şirketler, devletler karşısında özellikle üretim ve yatırımları başka bölgelere kaydırabilme gücü ve yeterliliği sebebiyle üstün konuma gelmişlerdir. Heywood’a göre, Ulus-ötesi üretim yapmaya ilişkin yaklaşım, “dünya üretiminin çoğunu ve ticaretinin yaklaşık yarısını gerçekleştirecek duruma gelen ulus-ötesi şirketlerin” küresel ölçekte gerçekleştirdikleri faaliyetleri ve küresel ekonomide kazandıkları önemden ortaya çıkmıştır. Bu şirketler, dünya çapında “hammadde, ara malı, yatırım ve hizmet elde etme” bakımından oldukça avantajlı bir konuma yükselmiştir. Kazandıkları konum, şirketlerin sahip oldukları küresel ekonomik sistem temelinde elde ettikleri yeteneklerine bağlıdır. Bu şirketler, en temelde “üretim yerlerini etkinlik ve kârlılık açısından avantajlı devlet ya da bölgelere kaydırabilme avantajına sahiptir” (Heywood, 2013: 134). Ancak hem Heywood (2013) hem de Ohmae (2008)’nin değerlendirmelerinden, ulus-devlet anlayışının aşındığı hatta yıkıldığı şeklinde bir sonuç çıkmakla birlikte aslında temellendirdikleri şirket yeterlilikleri ve sınırsızlık niteliği bile; içerisinde ulus-devlet sisteminin garantörlüğünü taşımaktadır. Özellikle Ohmae (2008)’nin şirketlerin melez yapılanmasını örneklediği; farklı yönetim faaliyetlerini farklı ülkelere taşıma avantajı ve yine Heywood (2013)’un ortaya koyduğu taşınma ve başka bölgelere kayma yeteneği, temel olarak; şirketin faaliyetlerini taşıdığı yeni ve başka ulus-devlet yapılanmalarının varlığını kabule dayanmaktadır.

Şirket ve Devlet ilişkileri bağlamında şirketlerin devletlerden bağımsız davrandıkları durumlar da söz konusudur. Şirketler kendi doğal stratejilerine uygun olarak kendi ulusal yönetimleri aksine de hareket edebilmektedirler. Çünkü “herhangi bir sermaye kendi sınırlarının ötesinde genişlemeye başladığı andan itibaren, sermayeyi belli bir devlete bağlayan tarihsel bağ da geçersizleşmektedir. Sermaye her koşulda iyi bir “siyasal fırsatçı” olarak hareket eder ve bu nedenle sermaye ile yerli devleti arasında zorunlu bir bağın olduğundan bahsedilemez” (Murray, 1975: 119; Güzelsarı, 2008: 44). Şirketleri psikopat bir

“yaratık” olarak kavramsallaştıran Bakan’a göre, şirketler; kendileri dışındaki yapılara (şirketler, devletler ve toplumlar) zarar vermemek gibi bir ahlaki algıya sahip değildirler. Şirketler her zaman “bencil amaçlar peşinde” koşan ve bunlara ulaşırken de zarar verme algısı taşımamaya mecburdurlar. Çünkü şirketlerin yasal ortaya çıkışı, temel kuruluş amacı bu ahlaki yoksunluğu gerektirmektedir. “Kendi çıkarlarına yönelik pragmatik kaygılar ve ülke yasası, şirketin yırtıcı içgüdülerini kısıtlamaktadır; ancak bunlar, yaşamları yıkmaktan, topluluklara zarar vermekten ve bir bütün olarak gezegeni tehlikeye atmaktan şirketi alıkoymaya çoğu kez yeterli olmamaktadır” (Bakan, 2007, 79). “Onların kararlarında, hedef ülkenin menfaatlerinden ziyade, kendi şirket çıkarları ve hedefleri belirleyici rol oynamaktadır” (Newman, 2013: 169). İkinci Dünya Savaşı boyunca Amerikan şirketleri tarihin her döneminde olduğu gibi sınırsız kâr anlayışı içerisinde hareket ederek hiçbir ulusal gerekçeyi kabul etmeyerek tek gerçeğin kâr elde etme arzusu olduğunu kanıtlar nitelikte; Amerikan ve Dünya çıkarlarına uymayan ancak kendileri için kâr sağlayan pek çok girişim içerisinde olmuşlardır. Bu uğurda dönemin Faşist rejimleri ve savaşın baş aktörleri ile her türlü kirli ekonomik ilişki içerisine girmeyi mubah saymışlardır. Bu dönemde “Amerikan şirketleri, Adolf Hitler için çalışarak büyük kazançlar sağlamıştır”. Amerikan General Motors, “sahibi olduğu ve kontrol ettiği bir Alman otomobil yapımcısı olan Adam Opel AG, General Motors yöneticilerinin yardımıyla 1937’de bir silah firmasına dönüştürülmüştür”. Bu firma, “Alman ordusu için Polonya, Fransa ve Sovyetler Birliği’ne yönelik yıldırım saldırılarının can alıcı parçası olan üç tonluk “Opel Blitz”i de kapsayan kamyonlar üretmiştir. Ayrıca aynı firma, “wunderbomber” için üretilen motorlar gibi uçak parçaları da üretmiştir”. Bakan, General Motors firmasının reklamlarında insan bilincini etkileyen, manipüle edici mesajların verildiğini ve bunların da şirketin gerçek yüzünü saklamaya yönelik olduğunu iddia etmektedir. “Bir televizyon reklamında, İkinci Dünya Savaşı sırasında GM kamyonlarının Müttefik seferlerini desteklemek için yapılan yollar ve köprülerin inşasındaki rolüyle övülmekte ve “bazı insanlar zafere götüren yolları döşediğimizi söylüyor” şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Oysa şirketin düşman ordusu için de kamyonlar ürettiğinden söz edilmemektedir” (Bakan, 2007: 111).

Jeopolitik boyutlu devlet ve şirket ilişkilerinde, faaliyetleri ile devletlerin coğrafi hâkimiyet sahalarında ekonomik ve siyasal güç elde eden şirketler, devletlerin küresel anlamda aşınmasına ve zayıflamasına sebep olmaktadır biçiminde iddialar dile getirilmiştir. Fakat süreç değerlendirildiğinde; devletlerin aşınmasını sağladığı iddia edilen değişimlerin tamamı bir devletin siyasal ve kendi hâkimiyet sahasındaki düzenleme ve kontrol gücüne dayanmaktadır.

Besleme Etkileşimi

Şirketlerin amacı küresel ekonomik sistemde yer edinmek ve yayılmak olduğu için devlet yapılanmaları ile ortak hareket etme zorunlulukları vardır. Dünya sınırlarını kontrol edenler devletler olduğundan ve şirketler de bu sınırlara yayılma amacı ile sınırları zorladıklarından; devlet ve şirket ilişkileri, kontrolü bırakmama ve ele geçirmeye çalışma şeklinde farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Devletlerle girilen bu kontrol kapma ilişkisinde şirketler gelişmiş ülkeleri temsil ettiklerinden gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere oranla avantaj sahibidirler. Küresel ekonomik sistemin tüm düzenekleri, yayılma ve genişleme amacına ilişkin geliştirilen çökuluslular için kurulmuştur. Bu düzenekler ise, şirket-devlet ilişkilerinde şirketlere jeopolitik bir etki yaratma fırsatı sağlamaktadır. Yaratılan bu etkinin temel sebebi alacaklı-borçlu ilişkisi benzeri bir tahakküm gücünün varlığıdır. “Alacaklı-borçlu ilişkisi” de çağdaş kapitalizmin iktidar ilişkisinin temelidir” (Lazzarato, 2014: 29).

Şirketlerin jeopolitik etkileri sadece devlet şirket ilişkisi temelinde değil aynı zamanda sistemin ideolojik özü ile şirketler arasında da bir analizi gerekli kılmaktadır. Çünkü adına ne denilirse denilsin ekonominin taşıdığı ideolojik anlayış hep aynı ideolojik alt yapıdan beslenmektedir. Kapitalist bir anlayış vardır ve bu anlayış sistemin adı ne olursa olsun sistemin ideolojisini oluşturmaktadır. Bu bakış açısına göre, kapitalist sistem içerisinde kapitalist sınıf ile ulusal hükümetlerin çıkarları genelde çatışmakta ve sistemin gereği olarak kapitalist sınıf lehine tezahür etmektedir. Kapitalist sistemde ulus-ötesi şirketler kapitalist sınıfın egemenliğindedir. Dolayısıyla çatışma veya karşılaşma daha çok bir ulus-ötesi şirket ile ulus-devlet arasında yaşanmaktadır. Bu karşılaşmada ise, ekonomi siyasete galebe

çalmaktadır. Kapitalizm, doğası gereği ulusal anlamda karşısına hangi sınır çıkarsa çıksın, sınırsız bir genişleme eğilimi taşımaktadır ve bu da küreselleştirici bir etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bazı Marksist teorisyenlere göre, bu süreç emperyalizmle birlikte ucuz hammadde ve emek elde etme arzusuna dayanmaktadır. Wallerstein ve izinden gidenler, dünyayı “merkez” ve “çevre” olmak üzere spesifik “sömüren” ve “sömürülen” bölümlere ayırmışlardır. Bu durum ise ulus-ötesi şirketler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki bir sömürü ilişkisini ortaya çıkarmaktadır (Heywood, 2013: 123). Devletler teorik olarak kendi sınırları içerisinde bir egemenliğe sahiptirler. Ancak sistem içerisinde güçlü olan devletler zayıf olan devletler karşısında “zayıf devletlerin iç işlerine müdahale edebilme güçleri” bakımından daha etkilidirler. “Güçlü devletler zayıf devletlerle ilişki kurarken, güçlü devletlerde üstlenen firmalar açısından yararlı ve kârlı olan üretim faktörlerinin akışına sınırlarını açık tutmaları için zayıf devletlere baskı yapmaktadırlar” (Wallerstein, 2005: 88). “Ortak bir siyasi otorite yokluğunda, devletler kayırdıkları bir takım iktisadi aktörler için dünya ekonomisinde uygun koşullar yaratmak için piyasa işleyişine müdahale ederler”. Yani devlet gücü kullanılarak piyasadaki rakipler engellenmektedir. Bu engelleme ise “devletin gücü ve siyasi otoritesi” ile yapılmaya çalışılmaktadır (Tayfur, 2007: 200). Çünkü toprak egemenliğine sahip olan devletler, siyasi otoriteleri sayesinde sınırları içerisindeki her tür faaliyeti kontrol etme ve sınırlama gücüne sahiptir. “Coğrafi olarak genişleme ve serbest hareket etme eğiliminde olan piyasalar” ise, devletlerin bu kontrol ve sınırlama güçlerinin ortadan kalkmasını talep etmektedirler (Tayfur, 2007: 185). “Faaliyetlerini dünya ölçeğinde planlayarak yürütebilen çokuluslu şirketler, ürünlerini uluslararası pazarlarda satmak, hammaddelerini en uygun ortamlardan sağlamak, kredisini en düşük maliyetle elde edebileceği yerden almak, yeni üretim birimlerini sermaye/emek ilişkisi, pazar, vergilendirme, altyapı, istikrar vb. bakımdan en uygun yerde kurmak ve farklı bölgelerde ve ülkelerde ürettiği parçaların montajını farklı mekanlarda gerçekleştirmek istemektedir” (Güzelsarı, 2008: 33).

Şirket-Devlet karşılığı üzerinden sürdürülen tartışmada şirketlerin jeopolitik etkilerini sürdürmek veya ortaya çıkarmak için devletlere muhtaç olduğu yaklaşımı ciddi bir yer tutmaktadır. Bu tartışma, hem şirketin kârlarının aktığı ulusal ekonominin dayandığı temel aktörün devlet olması hem de şirketin yatırım yaptığı bir devlet yapısında kendini güvende hissetmesi üzerinden yürümelidir. Zira bir şirket eninde sonunda bir ulusal ekonominin aktörü olarak küresel ekonomik sisteme entegre olabilir ve ulus-aşırı niteliği kazanabilir. Ayrıca küresel ekonomiye dayalı bir ekonomik sistemi benimseyen başka bir devlet sınırları içerisinde ulus-aşırı niteliği kazanabilir. Aksi bir durumda sadece ulusal ekonominin bir parçası olan bir yerel şirket yapılanmasının sınırlarını aşamaz. Bu tartışmada devleti daha avantajlı gören yaklaşımların temel tezi, şirketlerin tek başına küresel çapta bir güvenlik ve disiplin sağlama gücünün olmamasıdır. Bunu da ancak bir devlet yapılanması ile entegre olarak gerçekleştirebilirler. Couloumbis ve Georgiades (1975: 164; Arıboğan, 2001: 172)'e göre, “*çokuluslu şirketler onları ulus-devletle rekabetten alıkoyan temel bir özellikten yoksundurlar. Bu özellik ise ülkeselliktir. Bir çokuluslu şirket yönetimi ister IBM, isterse Singer, Unilever, Volkswagen veya Hitachi için çalışsın, kendi çevresinde daha büyük bir kontrol kapasitesine, otoriteye ve egemenliğe sahip bir ulus devletle yaşamaktadır. Çokuluslu şirketlerin hapishaneleri, mahkemeleri, infazcıları, pasaportları veya orduları yoktur. Son analizde, ulusal hükümetler herhangi bir çokuluslu şirketi dağıtabilecek ezici bir güçle, yetkiyi ellerinde toplamışlardır*”. Arıboğan (2001: 172), bu tespiti kabul ederek; şirketlerin bir toprak parçası üzerinde faaliyet yürütebilmesi için bu toprağı kontrol eden devlet gücüne tabi olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu devlet kontrolü, “belirli bir şirketin faaliyetlerine çeşitli sınırlamalar getirmekten, belirli bir faaliyeti engellemeye ve hatta kamulaştırmaya kadar uzanabilmektedir”. Yine bu noktada devletin üretim, ticaret ve vergilendirme güçleri de devletin kontrol unsurlarındandır (Wallerstein, 2005: 76, Nye ve Welch, 2015: 55).

Şirketler, küresel ekonomik ölçekte sınırsız bir güce sahipmiş gibi görünseler de, her zaman için ekonomik olarak sahip olunan güç, bir siyasal gücü beraberinde getirmemektedir. Hâlâ devletler siyasal

gücün sahibidirler. Kanun yapma, ordu besleme gibi niteliklere sahip olmayan şirketler, devletler karşısında yatırım ve üretim yeri konusundaki esneklikleri ve iletişim ve etkileşimlerinin ulus-ötesi ve küresel etkisi sayesinde stratejik üstünlük elde etmektedirler. Şirketler küresel ölçekte istikrarlı, kârlılığa uygun, vergi düzenlemeleri esnek ve şirketler lehine olan piyasaları aramaktadırlar. Devletler ise, küreselleşme ile birlikte devlet gücüne ve kontrolüne dayalı pek çok işi, küreselleşme sayesinde küreselleşme sahnesinin yeni aktörlerinden ulus-ötesi şirketlere devretme eğilimindedirler. Bu durum, şirketler ile devletler arasında bir bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır (Heywood, 2013: 135). Kapitalizm, kanunlar olmaksızın imkânsızdır ve kanunlar devlet dışında var olmazlar (yürütülemezler) (Kagarlitsky, 2000: 17). Ulus-aşırı ilişkiler temelinde devletlerin “ulusal kafesleme” yetenekleri azalmış olsa da ekonomik alana ilişkin düzenlemelerin çoğu hala “toprağa dayalı (territorially)” olarak merkezi otorite tarafından yapılmakta ve başkentlerde tartışılmaktadır (Mann ve Hall, 2014: 10). Mann’a göre, küreselleşme siyasi olarak; “uluslararası” olma eğilimindedir. “Devletlerin düzenlenmesi ve devletlerarası rekabete” dayanmaktadır. Ayrıca “Jeopolitik ve jeo-ekonomik iktidar ilişkilerini” oluşturmaktadır. Bu bakımdan sermaye sahipleri “yardım istediklerinde yüzlerini devletlere dönerler”. “çoğu küresel mesele, devletler arasında, özellikle de güçlü devletler arasında müzakere edilir”. Savaşlar günümüzde akılcılığını yitirdiğinden dolayı “yumuşak jeopolitik”, “sert jeopolitikten” daha tercih edilir hale gelmeye başlamıştır (Mann ve Hall, 2014: 78).

Şirket devlet ilişkilerinin unsurlarından biri de; şirketlerin çeşitli siyasal müdahalelerde bulunması ve devleti idare edecek yönetici grubunu belirleme amacıdır. Şirketler kendileri için avantaj sağlayacak olan kişi veya grupların yönetim erkini elinde tutmasını arzulamaktadırlar. Çünkü kârı dağıtan ve yatırım için şirket lehine karar alma kapasitesine sahip bir devlet kontrolü vardır. “Şirketler kendileri lehlerine ekonomik bazı kararların ve önlemlerin alınması için siyasi karar mekanizmalarını etkilemeye çalışmaktadırlar. Bu çabalar direkt parasal yardımda bulunmaktan, var olan siyasi iktidara ya da muhalefete dolaylı desteğe kadar uzanabilmektedir” (Arıboğan, 2001: 176, Wallerstein, 2005: 81).

Desteklemelerin büyük bir kısmı, seçim dönemlerinde hükümetlere verilen kampanya destekleridir. Şirketlerin verdikleri kampanya destekleri dışında en sık yürüttükleri faaliyetleri, istemedikleri yönetimleri devlet yönetiminden düşürme girişimleridir. Bu konudaki en önemli örneklerden biri Şili’de Salvador Allende’nin devrilmesi için ITT (International Telegraph & Telephone gibi) şirketinin yürüttüğü faaliyetlerdir (Arıboğan, 2001: 176-177). Post-kolonyal dönemde jeopolitik bakımdan stratejik sektörlerdeki faaliyetlerini ulusallaştırmaya çalışan ülkeler ile şirketler ciddi bir mücadeleye girişmişlerdir. 1970-1973 yılları arasında Şili’de muhalefet güçleri, çokuluslu şirketler ve Amerikan hükümetine bağlı teşkilatlar tarafından desteklenmiş, şirketler lehine ve stratejik endüstri sektörlerindeki ulusallaştırmaya karşı olarak; Devlet Başkanı Salvador Allende’yi hedef alan “ekonomik ve ideolojik bir kuşatma stratejisi uygulanmıştır”. Askeri darbenin ardından Amerika Senatosundaki inceleme ve araştırma komisyonu çalışmalarından bu durum alenen belgelenmiştir (Mattelart, 2013: 80).

Güç Katma Etkileşimi

Şirketlerin jeopolitik etkileri ele alınırken belirlenmesi gereken çerçevelerden biri de onların küresel bir ekonomiyi kurma noktasında oynadıkları rollerin neler olduğudur. Hardt ve Negri, ulus-üstü veya çok-uluslu ekonomik kuruluşların (IMF, Dünya Bankası, GATT gibi) tek başına dünya düzeninin biyo-politik üretimini gerçekleştiremeyeceklerini iddia etmektedirler. Onlara göre, bu kuruluşlara meşruluk kazandıran durum, onların emperyal düzen içerisindeki sembolik işlevleridir. Bu kurumlar, yeni düzen dışında herhangi bir etkileri olmayan oluşumlardır. Bu kurumlara etkinlik kazandıran şey; eski kurumsal çerçeve olarak adlandırdıkları emperyal bir seçkinler grubunun “terbiyesidir”. Yeni emperyal düzenin oluşumunda en önemli katkıyı, “biyo-politik” bir dünyanın bağlantısını sağlayan “ulus-üstü korporasyonlar” sağlamaktadır. 20. yüzyıldan itibaren “çok-uluslu ve ulus-üstü endüstriyel ve mali korporasyonlar; küresel toprakları, biyo-politik olarak gerçek anlamda yapılandırmaya başlamıştır” (Hardt ve Negri, 2008: 56). Korporasyonlar, ekonomik faaliyetleri eşitsiz bir mübadele anlayışı ile örgütlemektedirler. Bu faaliyetler, hem “toprak parçalarını” hem de “insan hareketlerini” doğrudan

yapılandırmaktadır. “Korporasyonlar, ulus-devletleri; kendilerinin harekete geçirdiği malların, paraların ve insanların akışının kaydını tutan araçlardan ibaret hale getirmek” istemektedirler. Bu ulus-üstü korporasyonlar piyasada emeğin dağıtımını, kaynakların bölüşümünü, üretimin dünya çapındaki örgütlenmesini belirlemektedir. Bu bakımdan ulus-üstü korporasyonlar, “dünya piyasasının yeni coğrafyasını ya da gerçekte dünyanın yeni biyo-politik yapılanmasını” ortaya koymaktadır (Hardt ve Negri, 2008: 57). Hardt ve Negri’ye göre, büyük finansal ve şirket birliktelikleri dünya çapında sadece “malları” değil aynı zamanda “özellikleri” de yeniden üretmektedir. Biyo-politik bir anlayış içerisinde temel “fail” durumundaki özellikleri üreten bu güçler; “ihtiyaçları, toplumsal ilişkileri, bedenleri ve zihinleri üretir; yani üretenleri üretir³. Bu, kraliçe arının sürekli olarak üretimi ve yeniden üretimi gözetim altında tuttuğu büyük bir kovandır” (Hardt ve Negri, 2008: 57-58). Hardt ve Negri’nin ortaya koyduğu küresel sistem şirket ilişkisi aslında devletler ile şirketler arasındaki rekabetin bir sonucudur. Şirketler; bu süreçte ticarete, finasta, üretimde başat aktör konumuna ulaşmış ve ulus-ötesi bir hal almıştır. Dünya jeopolitiğinde devletler arasında böylesine bir güç paylaşımı zor olacağından; dünya sistemindeki küresel güç paylaşımı, bu şirketler eliyle yine bu şirketlerin bağlı oldukları ulusal ekonomiler arasında gerçekleşmektedir. Kurulan küresel sistem, aslında önceden beri varlığını sürdüren bir emperyal jeopolitiğin, yine emperyal hedefler için uğraşan aktörler tarafından yeniden organize edilmesidir. Küresel anlamda faaliyet yürüten aktörler, sıradan ve göstermelik bir rol icra etmektedirler. Bu kuruluşlar, kendilerine küresel güç sahipleri tarafından biçilen görevleri yapmaktadırlar. Foucault’un *disipline edici iktidar* anlayışının günümüz küresel sahnesi için ideal bir olgu olduğunu kabul eden Hardt ve Negri’ye göre, iktidar sahibi olan güçler aslında bu kuruluşlar vasıtasıyla küresel ekonomik sistemde yaşaması beklenen insanlığı disipline etmektedirler. Kuruluşlar, bir biyo-politik iktidar biçimi yaratmış ve devletlerden ulusal yapılanmalara, topluluklardan en küçük insan birimlerine kadar tüm özellikler

---

³ Reklamlar gibi

bu iktidarın etkisi ve kontrolü altına girmişlerdir. Bu iktidarın varlığından en fazla yarar gören yapı ise; fail olarak insanların ve sistem olarak devletlerin kabulüne muhtaç olan şirketlerdir.

Günümüzde ulus-ötesi aktörlerin etkisi oldukça artmıştır. Bu yeni aktörler, “ekonomik ilişkilere doğrudan etki ederken, bir yandan da siyasi, kültürel ve sosyal etkileşimleri yönlendirme” biçiminde bir etki alanı oluşturmuşlardır. “Bugün bir medya devi, dünyanın en ulaşılmaz gibi görünen bölgelerine kolaylıkla erişebilmekte ve ahlaki kavramlardan, sosyal kurallara kadar her alanda devrimsel değişiklikler yapabilmektedir” (Arıboğan, 2001: 165). Dolayısıyla siyasi güç sahipleri, aldıkları kararların ve politika değişikliklerinin rızasının sağlanması için şirketlerin yönlendirme ve propaganda güçlerine ihtiyaç duymaktadırlar.

Gilpin, özellikle “Amerikan çokuluslu şirketlerinin faaliyetlerinin nasıl önem kazandığı ve uluslararası ekonomik ilişkilere etkilerini” analiz etmiştir. Bunu yaparken ise “askeri gücün yanı sıra ekonomik gücün uluslararası ilişkilerde artan önemini” göstermiş ve rızanın sağlanması için “devlet dışı özel örgütlerin ve çokuluslu şirketlerin uluslararası düzeyde kurdukları bağlantılarla önemli roller üstlendiklerini ifade etmiştir. Amerikan çokuluslu şirketleri, ABD dış politikası sayesinde faaliyetlerini yaygınlaştırmakta ve sermayesini uluslararasılaştırabilmektedir. ABD şirketleri, *PaxAmericana*'ya muhtaçtırlar” (Eralp, 2007b: 162). Amerikan hükümetinin şirketler ile olan ilişkilerini ele alan Bosch, *pentagonizm* adını verdiği karşılıklı bir etkileşimden ve bir nevi “*kazan-kazan*” ilişkisinden bahsetmektedir. Ona göre, ABD'nin dünya çapında yapmış olduğu siyasal ve askeri müdahalelerinin tamamı esasında kendi ulusla ekonomisindeki üretim ve dağıtım ilişkilerini artırmaya yönelik bir stratejidir. Bu strateji ise emperyalizmin yeni bir biçimi olarak *pentagonizm* kavramı ile adlandırılmaktadır (Bosch, 2005: 9-10). Bu bakımdan özellikle bir küresel iktidar olarak Amerikan hükümetleri ile şirketler arasında karşılıklı birbirlerini desteklemek bakımında bir işbirliği ortaya çıkmıştır. Bu ilişki hem devlete hem de şirkete fayda sağlayan bir jeopolitik ortaklığa dönüşmüştür.

Şirket ve devlet ilişkilerinde temel olan jeopolitik etkilerden biri de ortak bir tasavvurun yaratılmasına ilişkin yürütülen faaliyetlerde şirketlerin ifa ettikleri roller ile şirketler için sağlanacak avantajlara ilişkin devletlerin ifa ettikleri rollerdir. Şirketler (özellikle egemen devletler ile işbirliğinde olanlar), jeopolitik tasavvurların yaratılması ve bu bağlamda küresel manada bir rıza ve kabulün sağlanması noktasında devletlere güç katmaktadırlar. Eleştirel jeopolitik yaklaşım bağlamında “jeo-gücün” oluşturulmasına yönelik faaliyetler, devletler için şirketler tarafından yürütülmektedir. Özellikle medya şirketlerinin küresel düzeydeki kapsam alanlarına bağlı olarak; medya araçları üzerinden yaptıkları faaliyetler, bu amaca hizmete yöneliktir. “Günümüzde siyasi haberler, medya manipülasyonu ve siyasi iktidarı etkilemeye kadar bir dizi eylemle yeni medya, karmaşık bir dünyanın arabulucusu haline gelmiştir. Medya ağları burada kültürel kodların iletilmesine aracılık etmektedir. TV kanalları çoğu zaman gerçeği göstermekte, aksine gerçeğin bütününden alıntılarla hangi kısmının reel olduğunu belirtmekte ve sonunda bu “gerçek ve hakiki” olanı “satmaktadırlar” (Tezkan ve Taşar, 2013: 262). Amerikan şirketleri ile Amerikan hükümetleri arasındaki karşılıklı işbirliği, dünya çapında elde edilmek istenen bir siyasal ve ekonomik iktidarın oluşmasına yöneliktir. Schiller, enformasyon üretimi biçimlerinden biri olan istihbarat faaliyetlerinin aslında şirketlerin, küresel kâr arzusunu artırmaya yönelik olarak genişlemelerine etkide bulunduğunu iddia etmektedir (Schiller, 2005: 64). “Eleştirel jeopolitik anlayışta uluslararası ilişkiler, büyük oranda ABD’nin hegemonyasını (güç talebi için) meşrulaştırmak ve yenilemek için bilgi üretimidir” (Tezkan ve Taşar, 2013: 245).

SONUÇ

Şirketler tanımlanırken farklı ön ekler ile kullanılarak tanımlanmaktadır. Fakat tanımlanmaya çalışılan şirket olgusu, küresel ekonomik sistemde faaliyet yürütmeye muktedir olan, genişleme ve esnek hareket etme kabiliyetine sahip olan yapılanmaları tanımlamaktadır. Adına çokuluslu, ulus-aşırı/ötesi denen şirketler kavramsal olarak tam da bahsedilen güç ve yeterlilikleri belirtmek için kullanılmaktadır. Bu bakımdan küresel şirketler⁴ (çokuluslu, ulus-aşırı/ötesi); kendi ulusal ekonomik sınırları dışında başka ülkelerde de faaliyet yürütme gücüne sahip olan, küresel ekonomik sistemde satın almalar ve birleşmeler yolu ile başka ulusal şirketleri bünyesine katabilen ve kendisi için avantajlı olan bölgelere kısa zamanda taşınabilme gücüne sahip olan küresel ekonomik yapılanmalar olarak tanımlanabilir. Tanımdan anlaşılacağı üzere, ön ekleri ne olursa olsun kastedilen yapılanma esasında aynı nitelikleri içerisinde barındıran küresel bir aktörü tanımlamaktadır.

Jeopolitik etkiler bağlamında bir analiz yapıldığında; jeopolitiğin klasik yaklaşımlarından olarak coğrafya üzerinde şekillenen bir kontrol ve hâkimiyet gücünün, eleştirel yaklaşımlarından olarak ise, bu kontrol ve hâkimiyetin bir tasarım olduğu şeklinde bir ön kabul ile bu tasarlanmanın gerçekleşme biçiminin oluşturduğu gücün irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, şirketlerin jeopolitik etkilerine ilişkin bir çalışma olması hasebiyle bu çalışmada; şirketlerin, jeopolitik alanın kontrol ve hâkimiyetini elinde bulunduran devletler ile olan etkileşimleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Küreselleşme süreci ile birlikte gerçekleşen yeni güç yapılanmasının önemli aktörlerinden biri olan şirketler, bu süreçte devletlerin lehine veya aleyhine olabilecek şekilde ekonomik güçlerini ve küresel alana yayılma anlayışlarını göstermektedirler. Devletler ile şirketler, küresel düzeyde çeşitli biçimlerde ve aldıkları karşılıklı kararların birbirlerini etkilediği bir düzlemde etkileşmektedirler. Bu etkileşimler

---

⁴ Bu çalışmada kullanıldığı biçimi ile

devletlerin sahip olduğu siyasi, ekonomik, askeri ve ideolojik güçleri ile şirketlerin sahip oldukları ekonomik güçleri arasındaki ilişkiler bağlamında gerçekleşmektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte gerçekleşmeye başlayan ulus-ötesi ilişkilerin artmasına bağlı olarak bu etkileşimlerin boyutu da farklılaşmaya başlamıştır. Bazen şirketler, kendilerine fayda sağlayacak bir siyasal ve askeri gücün varlığına ihtiyaç duymakta; bazen devletler, kendileri için ciddi bir maliyet ortaya çıkaran bir yatırımın gerçekleşmesi için şirketlere ihtiyaç duymakta; bazen devletler, şirketlerin sahip oldukları ideoloji yayma güçlerine (medya alanında sahip oldukları kapsam genişliği) ihtiyaç duymakta; bazen ise, sistemin yeniden kurgulanması için hem şirketler devletlere hem de devletler şirketlere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla sürecin jeopolitik eksenini irdelendiğinde; ne şirketlerin tek başına lehlerine ya da aleyhlerine işleyen bir süreç, ne de devletlerin tek başına lehlerine ya da aleyhlerine işleyen bir süreç işlememektedir. Etkileşim karşılıklı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Şirketlerin jeopolitik etkileri, doğal olarak jeopolitik sahanın kontrol ve düzenleme gücünü elinde bulunduran devletlerin bu kontrol ve düzenleme güçlerine yaptıkları etkilere ilişkindir. Bu sebeple küreselleşme sürecinde şirketlerin jeopolitik etkileri analiz edilirken siyasal küreselleşme boyutunun temel tartışması olan ulus-devlet tartışmaları bağlamında bir analiz biçimi geliştirilmiştir. Küreselleşme sürecinde ulus-devlet yapılanmasının aşınıp aşınmadığına dair gerçekleşen tartışmaların büyük bir bölümünde, küreselleşme ile birlikte şirketlerin kazandıkları ulus-ötesi/aşırı nitelikleri üzerinde durulmaktadır. Buradan olarak bu çalışmada da benzer bir yaklaşım temel alınarak; *aşınma*, *besleme* ve *güç katma* şeklinde belirlediği düşünülen üç etki biçimi öngörülmüştür. Bu üç boyutlu etkileşim biçimi de jeopolitiğin hem klasik yaklaşımları hem de eleştirel yaklaşımları bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre, *aşınma* biçiminde gerçekleşen etkileşimde; şirketlerin sahip oldukları doğrudan yatırım yapma niteliklerinin, özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde devlet yapılanmasını zayıflattığı ve bu anlamıyla bir aşınmanın gerçekleştiği değerlendirilmiştir. Yine şirketlerin sahip oldukları esnek hareket kabiliyetlerinin farklı coğrafi alanlarda aynı anda bulunabilme gücünü

içerdiğinden yine bu güce sahip olmayan devlet yapılanmasının şirketler karşısında güç kaybettiği belirlenmiştir. Eleştirel jeopolitik bakımdan ise, aşınma daha çok tasarlanan yeni coğrafi mekanlar ve yeniden üretilen öznellikler bakımından gerçekleşmektedir. *Besleme* ve *güç katma* biçiminde gerçekleşen etkileşim, daha çok karşılıklı bir şekilde gerçekleşme eğilimindedir. Besleme ve güç katma biçimindeki etkileşimde aşınmadan farklı olarak kendi siyasal alanında ekonomik, siyasi, askeri ve hukuki bakımlardan hala gücünü sürdüren bir devlet yapılanmasının izleri takip edilmiştir. Bu bakımdan devletler kendi sınırları içerisindeki kontrol ve düzenleme yeteneklerinden dolayı yaptıkları/yapacakları düzenlemeler ile şirketleri besleme ve onlara güç katma etkilerini sürdürmektedirler. Şirketler; alanın düzenleme ve kontrol gücünü siyasi, askeri, hukuki ve ekonomik bakımdan elinde bulunduran devletlerden, kendi lehlerine uygun yayılma alanları oluşturmasını beklemekte ve beklentilerine cevap almaktadırlar. Eleştirel jeopolitik açıdan ise, söylemler ve mekânsal temsillerle alanı kendi lehine yeniden üretmeye çalışan ve sistemin hegemonu olarak egemen devlet süreçten beslenmektedir. Bu süreçte egemen olan güç ABD olduğundan süreçten en fazla beslenen de Amerikan iktidarı olmuştur. Yine eleştirel jeopolitik bakımdan, sistemde egemen olan gücün siyasi ve ideolojik iktidarının sağlanması; kurgulanan ve yeniden üretilen rıza ve kabulün sağlanmasına bağlıdır. Bu bakımdan ise, şirketler egemen olan bu güce ihtiyacı olan rıza ve kabulün sağlanması için temel araç haline dönüşmüştür.

SUMMARY

To reveal the geopolitical point of view is to try to identify the power and ability to control of the states on the geographies. Although geopolitics stands for a political meaning in the field of international relations, it also provides such an opportunity to trace the humanistic and social acceptance and assent that it may be an exact subject for a sociological analysis. Militarily and politically, as an attempt to construct a power and control mechanism for the sake of creating dominance field for the nations, geopolitics, makes it possible to explain the power and control, which is gained by the association of nation and corporations. Becoming a geopolitical power includes to share and construct this power as it requires a domination, power, and control mechanism. In this respect, the corporations transformed into a three-sided influential geopolitical device, which can be expressed as the one that corrode the nation state's power, is benefited from the nation state's power, and makes stronger, in the bottom of the nation state discussions in today's world. The three-sided influential geopolitical power that the corporations have is;

- they have a geopolitical power that corrodes the nation-state's power by sharing their power and control capability in the geographies that they are spread via direct foreign investments and push the limits of the nation-states for the sake of their aim, global development
- that uses the nation-state's power in order to get the needed support
- that supports these states in order to globally increase the ideological and political hegemony and power of the national economy that they are a part of.

It can be stated that the relationships between the stats and corporations are formed in three dimensions. In this respect, the dimensions of *corrosion*, *beneficiary*, and *make stronger* should be emphasized. When it is evaluated in *corrosion* dimension, it can be mentioned a corrosion of *states* in terms of continuation or loosing of the control of dominance field; *geographical truths and subjectivities* in terms

of recreation that is in order to construct a power perception. When it is evaluated in *beneficiary* dimension, while the corporations are benefited from the states in order to gain dominance fields, the states are benefited from the corporations in order to make stronger the power perception. Finally, as a relationship that makes it stronger, while the states make stronger the corporations by reorganizing, the corporations support the states by creating geopolitical imaginations.

KAYNAKÇA

- Arıboğan, D.Ü. (2001). Globalleşme Senaryosunun Aktörleri Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi. İstanbul: Der Yayınları.
- Bakan, J. (2007). Şirket Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum. R.G. Ögdül (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bosch, J. (2005). Pentagonizm. B. Kuzucuoğlu (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları, İkinci Baskı.
- Brown, P. ve Lauder, H. (2001). Capitalism and Social Progress The Future of Society in a Global Economy. (Foreword. A.H.Halsey). New York: Palgrave Pub.
- Castells, M. (2008a). Küresel Enformasyon Kapitalizmi (Çev.E. Sarıtaş). David Held ve Anthony McGrew (Ed.), Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması içinde (s. 367-395). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Castells, M. (2008b). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi. E. Kılıç (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı.
- Coulombis, A. ve Georgiades, E. P. (1975). The Impact of the Multinational Corporations on the International System. Abdul A. Said ve Luiz R. Simmons (Ed.), New Sovereigns. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Dicken, P. (2008). Yeni Bir Jeo-Ekonomi Bir Yerlerde Bir Şeyler Oluyor. E.Sarıtaş (Çev.). David Held ve Anthony McGrew (Ed.), Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması (s. 358-366). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dodds, K. (2000). Geopolitics in a Changing World, Second Impression. London: Pearson Education Limited.
- Eralp, A. (2007a). Sistem. A. Eralp (Der.), Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar içinde (s. 125-153). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eralp, A. (2007b). Hegemonya. A. Eralp (Der.), Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar içinde (s. 155-181). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Flint, C. ve Taylor, P.J. (2014). Siyasi Coğrafya Dünya – Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik. F. Ereker (Çev.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Altıncı Basımdan Çeviri.

- Güzelsarı, S. (2008). Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü Türkiye’de Mali İdarede Yeniden Yapılanma. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2008). İmparatorluk, A. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Altıncı Basım.
- Heywood, A. (2013). Küresel Siyaset. N. Uslu ve H. Özdemir (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2003). Küreselleşme Sorgulanıyor. Ç. Erdem ve E. Yücel (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Üçüncü Baskı.
- Hughes, R. (2007). Through the Looking Blast: Geopolitics and Visual Culture. *Geography Compass*, 1/5, 976-994.
- Kagarlitsky, B. (2000). *The Twilight of Globalization: Property, State and Capitalism*. London-Sterling, Virginia: Pluto Press.
- Kazgan, G. (2005). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Dördüncü Baskı.
- Keohane, R.O. ve Nye, J. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization*, V.41, Issue 4, 725-753.
- Lazzarato, M. (2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmalı Neoliberal Durum Üzerine Denemeler*. M. Erşen (Çev.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Mann, M. ve Hall, J. (2014). *Yirmibirinci Yüzyılda İktidar*. E. Gerçek (Çev.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Mattelart, A. (2013). *İletişimin Dünyasallaşması*. H. Yüksel (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı.
- Murray, R. (1975). The Internationalization of Capital and the Nation State. H. Radice (Ed.). In *International Firms and Modern Imperialism: Selected Readings*. Middlesex: Penguin Books.
- Newman, D.M. (2013). *Sosyoloji Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*. A. Arslan (Çev.). Ankara: Nobel Yayınları, Özet Baskı.
- Nye, J.S. JR. ve Welch, D.A. (2015). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak Kurama ve Tarihe Giriş*. R. Akman (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Ohmae, K. (2008). *Yeni Küresel Sahne*. İstanbul: Optimist Yayınları, Birinci Baskı.
- Ó Tuathail, G. (2005). Geopolitics. D. Atkinson, et all. (Ed.), *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts* in (p. 65-71). London: I.B. Tauris.
- Ó Tuathail, G. (1996). *Visions of Modernity: Representation, Memory, Time and Space in The Age of The Camera*. London: Sage Publication.
- Ó Tuathail, G. ve Dalby, S. (1998). Introduction: Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics. G. Ó Tuathail ve S. Dalby (Ed.), *Rethinking Geopolitics* in (p. 1-15). London & New York: Routledge.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*. M. Pekdemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Schiller, H. (2005). *Zihin Yönlendirenler*. C. Cerit (Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları, İkinci Baskı.
- Sharp, J. (2005). Critical Geopolitics, P. Cloke, P. Crang ve M. Goodwin (Ed.), *Introducing Human Geographies* in (p. 353-364). London: Hodder Arnold, 2nd ed.
- Tayfur, M. F. (2007). Devletler ve Piyasalar. A. Eralp (Der.), *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* içinde (s. 183-216). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezkan, Y. ve Taşar, M. M. (2013). *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*. İstanbul: Ülke Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı.
- UNCTAD (1993). *World Investment Report 1993: Transnational Corporations and Integrated International Production*. New York: United Nations Conference on Trade and Development.
- Wallerstein, I. (2005). *Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş*. E. Abadoğlu (Çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık, İkinci Baskı.
- Yeşiltaş, M. (2014). Jeopolitik. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde. İstanbul: Küre Yayınları, İkinci Basım.